

Інна Терешко

РОЗВИТОК САМОСТІЙНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ

У статті розглядається питання самостійного мислення студентів-філологів на заняттях з виразного читання, розкривається його роль у розвитку артистичної майстерності читання художніх творів. Проаналізовані прийоми та методи роботи з художнім твором, які можуть бути використані для розвитку творчого мислення студентів-філологів.

Ключові слова: виразне читання, мистецтво художнього слова, самостійне мислення, студенти-філологи.

Вирішальною постаттю в школі був, є і буде вчитель. І як би не змінювали програми з української літератури, які б нові підручники, методики та інші посібники не виходили друком – головна мета викладання цього предмету не буде досягнута до тих пір, поки ми не підготуємо словесників нового типу, які, крім любові до літератури, її надбань, володітимуть артистичною майстерністю читання художніх творів. На нашу думку, такий тип словесника повинен стати обов'язковим, масовим.

На жаль, у сучасних навчальних програмах підготовки студентів-філологів специфіка предмету «Виразне читання» ігнорується: скорочуються години, заняття проводяться не в підгрупах, а в слухацьких аудиторіях загальною кількістю близько тридцяти чоловік, або, «ще краще» – в один предмет об'єднуються кілька дисциплін, а відтак отримуємо курс «Культура і техніка мовлення та виразне читання». Таким чином нівелюється мета дисципліни – допомогти студентам-філологам в оволодінні теоретичними і практичними основами мистецтва звучного слова та методикою навчання школярів виразному читанню. Потрібно також узяти до уваги, що тривала робота над художніми текстами (визначення наміру виконання, заглиблення в підтекст твору, розписування партитури тощо) дає можливість уникати традиційного (шкільного) підходу до розуміння поезики твору.

Крім того, що учитель-словесник повинен мати добру професійну підготовку з теорії і практики виразного читання (бездоганно володіти комбінованим диханням, правильною, чіткою дикцією, силою, чистотою і висотою голосу, орфоепічними нормами вимови, добре оперувати всіма різновидами пауз, логічним наголосом, мелодичними змінами тону, а також різновидами темпу мовлення та ін.), він повинен уміти глибоко проникати в авторський задум твору, розкривати його підтекст, естетичні якості, виявляти настрої і почуття героїв, у процесі читання й аналізу твору зі школярами володіти високою культурою мовлення і великою силою впливу на слухачів. Проте одних лише цих моментів ще недостатньо для

успішного розвитку артистичної майстерності читання художніх творів. Це буде дійсно можливо в тому випадку, якщо студент активно, самостійно буде здобувати необхідні йому знання та вміння, без чужої допомоги та підказки орієнтуватися в усьому багатогранному мистецтві слова. Тому актуальним є питання розвитку самостійного мислення студентів-філологів на заняттях з виразного читання.

Проблеми стимулювання розумової самостійності студентів у процесі навчання з давніх часів привертала увагу багатьох представників педагогічної думки – Я.-А. Каменського, К. Ушинського, І. Огієнка, І. Франка та інших.

Так, на формування професійно-педагогічного іміджу, майстерності і артистизму звертали увагу С. Барбіна, І. Зязюн, В. Кравець, К. Станіславський, А. Капська та ін.

В. П. Острогорський дослідив роль виразного читання в літературній освіті молоді. У працях Г. І. Беленького, Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко досліджується розвиток читацьких інтересів та пропонуються ефективні шляхи підвищення читацької активності учнів.

В. В. Голубков у книзі «Методика викладання літератури» рекомендує дієві засоби збудження в учнів літературних інтересів і виховання в них навичок творчого самостійного читання, спираючись на психологію, оскільки вона «...дає загальну схему розвитку, яка може бути основою для самостійних спостережень словесника» [5, с. 21].

Н. В. Чепелева, працюючи над проблемою психології читання літератури в системі професійної підготовки студентів, визначає чинники, що впливають на ефективність читання, та виявляє умови, котрі сприяють формуванню готовності студентів до самоосвіти. «Визначальним фактором ефективності читання є читацька компетенція, що являє собою систему... вагомих якостей суб'єкта, які дозволяють йому ефективно взаємодіяти з текстом, адекватно розуміти твір, вступати в діалог з автором...» [10, с. 35].

Але не всі аспекти досліджуваної проблеми науковці висвітлили у своїх роботах, тому метою нашої статті є проаналізувати методи і прийоми розвитку самостійного мислення майбутнього вчителя-словесника на заняттях з виразного читання.

Самостійність мислення характеризується вмінням людини ставити нові завдання й розв'язувати їх, не вдаючись до допомоги інших людей. Самостійність мислення ґрунтується на врахуванні знань і досвіду інших людей. Людина, якій властива ця якість, творчо підходить до пізнання дійсності, знаходить нові, власні шляхи і способи розв'язання пізнавальних та інших проблем [3].

Під самостійним мисленням майбутнього вчителя-філолога у сфері артистичної майстерності читання художніх творів ми розуміємо комплекс психолого-педагогічних дій, спрямованих на усвідомлення змісту художнього образу, що реалізується студентом без участі викладача і є однією з найважливіших передумов набуття професійної компетентності вчителя-словесника.

Без оволодіння мистецтвом слова вчитель не спроможний підпорядкувати своїй волі слухачів, вплинути на них. Якщо вчитель володіє вмінням інтонаційно передавати думки, ненависть, захоплення, протест, то лише тоді вони будуть прийняті, зрозумілі, розділені слухачами.

Активного самостійного мислення вимагає від студентів вироблення вміння ставити питання до тексту й інтоновано відповідати на ці питання. Так, наприклад, працюючи над байками, студент повинен пригадати традиційне народне ставлення до тих чи інших героїв, уявити риси яких людей втілені в цих образах, відповісти на питання, як ставиться до них автор і як інтонаційно виразити це відношення.

Відомо, що сила уяви – необхідна якість актора, вона є важливою рисою також і вчителя-філолога.

При вивченні поезії І. Франка «Гримить» студент повинен уявити весняний грім, що символізує прихід «благодатної пори», яка відроджує природу. Важливо пам'ятати, що природа є своєрідним тлом і водночас аналогом людської душі. Тому необхідно надати інтонації такого емоційного звучання, щоб вплинути на почуття слухача.

Неначе здалеку.	<u>Гримить!</u> // <u>Благодатна пора</u> наступає, //
Замріяно.	Природу / <u>розкішная дрож</u> пронимає, //
Насторожено.	Жде <u>спрагла</u> земля /
Ледве стримувана	<u>плодотворної зливи</u> , //
радість.	І <u>вітер</u> над нею гуляє <u>бурхливий</u> , /
Пришвидшується	Із заходу / <u>темная хмара</u> летить – //
темп.	<u>Гримить!</u> ///
З полегшенням.	<i>Слова, підкреслені штрихами, повинні бути налиті величчю і захватом, та звучати не одноманітно.</i>

В уяві студентів *грім* є провісником соціальних виступів, благодатних, щасливих подій у суспільному житті, яких чекають мільйони:

Піднесено, задоволено.	<u>Гримить!</u> // <u>Тайна дрож</u> пронимає народи, – //
	Мабуть, / <u>благодатная хвиля</u> надходить... //
Найбільш переконливо.	<u>Мільйони</u> / чекають щасливої <u>зміни</u> , //
	Ті хмари – // плідної будущини тіни, /
Уповільнено	Що <u>людськість</u> , / мов красна весна, / <u>обновить</u> ... //
Із захватом.	<u>Гримить!</u> /// [9, с. 47].

Ця поезія – прекрасний матеріал для навчання студентів варіаціям темпу мовлення: швидкого, повільного, стрімкого, бурхливого, співучого.

Студентам-першокурсникам важко активізувати роботу уяви, це швидко виявиться при декламуванні невеликих уривків описового характеру. Нерідко їх фантазія безпредметна або, навпаки, обмежена тільки особистим життєвим (невеликим) досвідом.

Розвиваючи у студентів-філологів почуття уяви, підтексту, ми часто звертаємося до живопису, музики, театру. Пояснюємо, що людина грамотна, культурна, роздумуючи над художнім твором, звертатиметься не тільки до своїх власних переживань, а й пригадає різні твори мистецтва. Іноді ми пропонуємо студентам уявити себе кінорежисером, якому необхідно відзняти певний епізод. Коли і де відбуваються дії? Як виглядають герої? Які між ними стосунки? Якого характеру повинен бути музичний супровід? В цьому плані, наприклад, цікаво працювати з поезією Ліни Костенко («Скіфська баба», «Маруся Чурай» тощо). Сама манера її творів активізує самостійне мислення студентів, змушує вчитуватися в слова, знаходити підтекст.

Створення і передання інтонацією підтексту та внутрішнього настрою – важливе завдання, яке потребує живого, активного, творчого мислення. Наприклад, створюючи партитуру до уривку поеми «Сон» Т. Шевченка, студенту слід звернути увагу на поліфонію в наведених рядках:

І сниться їй той син Іван

І уродливий, і багатий, (*мрії селянки*)

Не одинокий, а жонатий,

На вольній, бачиться, бо й сам (*до них долучається*)

Уже не панський, а на волі;

Та на своїм веселім полі (*слово власне поета*)

Свою-таки пшеницю жнуть,

А діточки обід несуть (*знову голос селянки*) [8, с. 518].

Органічно злітає по рядках інтонація у бік кульмінації. Ключові лексеми *своїм – свою-таки* виступають в якості своєрідного смислового й інтонаційного обрамлення, локалізують і остаточно окреслюють коло, на площині якого накопичується вибух найвищого інтонаційного піднесення [4, с. 279]. У тексті простежується міфологема, що лежить в основі вірша: уві сні селянка чує голос пророка. Поетичний текст організовано так, що цей голос звучить як виявлення потаємного, неусвідомленого, тільки можливого за певних умов «я» самої селянки-кріпачки. Водночас не відбувається заміщення однієї свідомості іншою, авторською. Навпаки, у Шевченковому творі реалізується прийом злиття двох голосів, що відстежується внаслідок глибокої внутрішньої, духовної спорідненості кріпачки і селянського пророка (у минулому також кріпака).

Усе це належить їй, кріпачці, виростає на підґрунті її власного життя. Власне, поетове – це лише два максимально стислі наступні вирішальні рядки: «*Та на своїм веселім полі Свою-таки пшеницю жнуть*», у яких поет неначе підхоплює і підносить потаємні думки, мрії кріпачки там, де її

власного голосу не вистачає [4, с. 279].

Дуже часто ідейне багатство твору дає змогу виконавцеві зміщувати акценти – якісь думки, мотиви підкреслювати більше, а якісь менше. Виконавець не завжди може прийняти все те, що проповідує автор, особливо коли їх розділяють епохи, відстані, ідейні переконання.

Крім цього, є ще й суб'єктивна причина: кожен читач сприймає художній твір по-своєму і має право на власне тлумачення тексту.

Так, наприклад, студенти-філологи повинні зрозуміти, відчуті необхідність паузи між стрічками Тараса Шевченка: «На свічку богу заробляла; /// Поклони тяжкій б'ючи...» (поезія «І виріс я на чужині»). Перед словом «поклони» знаходиться обов'язкова пауза (на це вказує і розділовий знак), адже воно причетне до молитви, поклонінню Пречистій. Бо чи ж можна заробити на свічку Богу, б'ючи тяжкій поклони? Тому:

... І вночі

на свічку богу заробляла; /// (обов'язкова логіко-граматична пауза!)

Поклони тяжкій б'ючи, /

Пречистій ставила, / молила, //

Щоб доля добра // любила /

Її дитину... /// [8, с. 518].

Самостійного мислення, живої уяви вимагає від студентів створення внутрішнього настрою, який відтворюватиме підтекст твору. Пропонуємо вимовити якусь фразу про себе, щоб створити цей настрій: перед читанням чарівного, казкового тексту: «*Я вам розповім цікаву, фантастичну, трохи страшну казку*», чи перед читанням уривку української народної казки «Кирило Кожум'яка»: «*Ця казка про велику, сильну, мужню людину*» та ін.

Фонозапис із читанням текстів майстрами художнього слова краще використовувати по завершенню роботи над твором. Студенти повинні самостійно розібрати текст і здати його. Попереднє прослуховування може пригнічувати студентів, вони відчуватимуть свою недосконалість, перейматимуться нерішучістю, намагатимуться наслідувати. А заключне прослуховування буде корисним для розвитку самостійності, спонукатиме на бесіду про манеру і стилі читання, про причини різної подачі тексту, про вибір найбільш правильної інтонації.

Отже, специфіка предмету «Виразне читання» потребує тривалої практики, а не роботи упродовж одного семестру (за навчальними планами). Адже ознайомитися зі специфікою читання творів різних жанрів і доробком авторів шкільної програми часу не вистачає. А особливої уваги вимагає робота над поезією Лесі Українки, Павла Тичини, Максима Рильського, Ліни Костенко і, звісно ж, Тараса Шевченка.

Нам може здаватися, що будь-який шевченківський вірш, зважаючи на простоту, зрозумілість тексту, читається легко. Дійсно, чутливий до української усної творчості Т. Шевченко органічно використовує підкреслено знайому, зрозумілу для всіх народну лексику. Немає такої людини, яка б одразу не уявила змальовану Кобзарем картину і не пройнялася співчуттям до зображеного на ній. Але необхідно вчити

студентів-філологів звертати увагу на емоційність читання тексту вголос, тому що, лише прислухаючись до інтонації підготовленого виконавця, можна відчути зміну настрою, динаміку почуттів.

Отже, вдосконалення професійної підготовки студентів-філологів вимагає посилення практичної спрямованості викладання виразного читання. На заняттях з виразного читання студенти повинні не лише отримати знання про теоретичні положення мистецтва читання, але і навчитися застосовувати їх в подальшій практичній діяльності.

Навчання виразному читанню будується на розвитку самостійного мислення, яке вимагає глибокого проникнення в зміст літературного твору, зокрема чіткого уявлення про зображене в ньому життя, з'ясування ставлення автора до явищ цього життя, художнього значення використаних ним образотворчих засобів, прийомів.

Самостійне мислення виконує освітні і пізнавальні завдання: виробляє навички і уміння глибокого вчитування в текст, розвиває здібності літературно-критичного аналізу, вчить творчому відношенню до прочитаного і майстерності його відтворення в звучному слові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беленький Г. И. Приобщение к искусству слова: (Роздумья о преподавании лит. в шк.) / Г. И. Беленький. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
2. Бугайко Т. Ф. Майстерність учителя-словесника / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська Школа», 1963. – 188 с.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский ; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Герасимов Ю. О. Деякі зауваги щодо виразного читання громадянської лірики Т. Г. Шевченка (на прикладі поезії «Сон») // Волинь-Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2010. – № 21. – С. 273–281.
5. Голубков В. В. Методика преподавания литературы / В. В. Голубков. – М. : Учпедгиз, 1962. – 495 с.
6. Копчук А. М. Виховання читацьких інтересів учнів / А. М. Копчук. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1985. – 47 с.
7. Навчання і виховання засобами літератури : метод. посіб. / [Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко, М. О. Костенко, М. В. Гуць]. – К. : Видавництво «Радянська школа», 1973. – 176 с.
8. Шевченко Т. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1999.
9. Франко Іван. Вибрані твори : у 3 т. / Іван Франко. – К., 1973. – Т. 1.
10. Чепелева Н. В. Культура чтения / Н. В. Чепелева. – К. : Общество «Знание» Украинской ССР, 1980. – 48 с.